

VÝZKUM FENOMÉNU KYBERPROSTORU VE SPOLOČENSKÝCH VĚDÁCH A JEHO MOŽNÉ IMPLIKACE JAKO VÝZVA PRO OBOR MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

REALTIONS OF THE CYBERSPACE PHENOMENON IN SOCIAL SCIENCES AND ITS POSSIBLE IMPLICATIONS AS A CHALLENGE FOR INTERNATIONAL RELATIONS

Gabriela Žáková¹

Cílem tohoto článku je zjistit stav reflexe kyberprostoru ve společenských vědách, zhodnotit pozici oboru mezinárodních vztahů a nastínit možný přenos vybraných témat právě do oboru mezinárodních vztahů. Základní metodologií tohoto výzkumu je kvantitativní a obsahová analýza 1028 abstraktů vědeckých statí v anglickém jazyce v databázi SCOPUS mezi lety 2000 a 2016, které se zabývají kyberprostorem. Z výsledků výzkumu je patrné, že obor mezinárodních vztahů je v reflexi kyberprostoru podprůměrný a tématicky nekonzistentní. Poznatky společenských věd může aplikovat především v otázkách globální občanské společnosti, globalizace, proměny státní suverenity, role nových médií a internetu v diplomacii.²

Klíčové slová: internet, kyberprostor, nová média, mezinárodní vztahy, společenské vědy

The aim of this article is to ascertain the current state of reflection of cyberspace in social sciences, assess the position of International Relations regarding this issue and suggest possible adoption of some topics into International Relations. The basic methodology of this research dwells in quantitative and content analysis of 1028 articles' abstracts which deal with cyberspace published in the SCOPUS database in English between the years 2000 and 2016. According to the analysis, International Relations can apply the social-science knowledge to the debates tackling global civil

¹ Ing. Gabriela Žáková. Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha 3, xzakg00@vse.cz. Ing. Gabriela Žáková je v současné době studentkou doktorského programu Mezinárodní politické vztahy na Vysoké škole ekonomické a zabývá se mezinárodními kybernetickými vztahy a médií v mezinárodní politice.

² Článek vznikl za podpory projektu 32/16 „Noví aktéři jako zdroj globální transformace“ za podpory Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické v Praze.

society and globalization, changes in state sovereignty, the role of new media and the Internet in international conflicts and diplomacy.

Key words: internet, cyberspace, new media, international relations, social science

JEL: F50, F52, F59

1 Úvod

Kyberprostor je relativně novou součástí sociokulturní reality vytvořené člověkem. Představuje určité „prodloužení“ našeho světa³ a přináší s sebou nové možnosti, ale i hrozby. Na rozdíl od časoprostoru, který je determinantou společenských aktivit v reálném prostředí, se v kyberprostoru mísí minulé s přítomným a mnohdy ani nemůžeme přesně určit místo dané aktivity. Kyberprostor se tak stal všudypřítomným v čase i prostoru, a to může mít podstatné důsledky pro společnost, její organizaci i její další rozvoj. Tím, že je kyberprostor s reálným světem propojen, vzniká mezi oběma prostředími vzájemná provázanost. S postupným rozšiřováním kyberprostoru a jeho snazší dostupností roste i reflexe kyberprostoru jako takového, včetně snahy mu co nejlépe porozumět. Záměrem tohoto článku je na základě kvantitativní a obsahové analýzy zhodnotit četnost a šířku reflexe kyberprostoru v jednotlivých oborech společenských věd, konkrétně pak v oboru mezinárodních vztahů. Dále posoudit, v jakých aspektech lze obor mezinárodních vztahů obohatit o poznatky ostatních společensko-vědních oborů, neboť kyberprostor se stal natolik významným, že rozšíření reality s ním svázané nelze ignorovat.

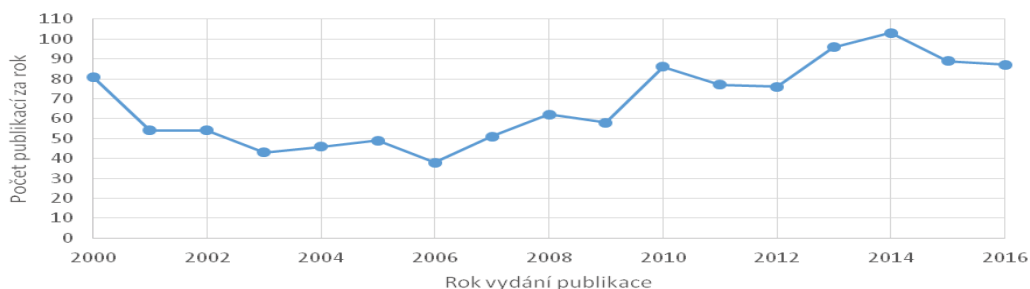
Samotné slovo „kyberprostor“ představil poprvé spisovatel William Gibson ve svém kyberpunkovém románu *Neuromancer* (Gibson 1984) a popsal jej jako fantazii, konsensuální halucinaci, jako nepředstavitelnou komplexitu dat. Pojem kyberprostor, nový digitální svět na pomezí fantazie a reality, nezůstal dlouho pouze v science-fiction literatuře, ale postupně začal zaujímat své místo i v seriózních vědních oborech. V devadesátých letech dvacátého století tak kyberprostor zakotvil i jako vědecká kategorie. Nicméně dodnes neexistuje žádná jednotná definice kyberprostoru. Můžeme jej definovat čistě technicky jako „doménu charakterizovanou užíváním elektroniky a elektromagnetického spektra k ukládání, modifikaci a výměně dat skrze systém sítí a příslušných fyzických infrastruktur“ (National Military Strategy for Cyberspace Operations 2006: ix). Zároveň nesmíme zapomínat, že se jedná o médium, které slouží jako prostředek pro komunikaci mezi lidmi, neboť žádný stroj není zatím schopen dosáhnout komplexity lidské bytosti, nehledě celé společnosti (Morningstar – Farmer 2003, s. 666 - 667). Kyberprostor tak „prodlužuje“ nejen lidské smysly, ale i celou společnost, a vytváří její virtuální obraz, a to v pozitivním i negativním slova smyslu. Je tedy nasnadě, že zejména ve společenských vědách zaujímá kyberprostor své právoplatné místo.

³ Média jako „prodloužení“ smyslů vnímal poprvé McLuhan (1964)

Společným rysem spektra definic kyberprostoru uváděných v oboru mezinárodních vztahů je vysoká míra obecnosti, která umožňuje zahrnout pod kategorii kyberprostoru nejen fyzickou infrastrukturu, hardware, software, informace, uživatele, ale i další prvky, jako lidskou interpretaci informací aj. (Ormrod – Turnbull 2016). Libického model kyberprostoru (Libicki 2007), který je inspirovaný lingvistickou metodologií, pracuje se třemi úrovněmi: 1. fyzickou, 2. syntaktickou a 3. sémantickou; a ačkoliv nebyl tento model všeobecně přijat, lze jej aplikovat na většinu definic kyberprostoru, ať už akademických či státoprávních uplatňovaných v rámci národních strategií. První, fyzická úroveň kyberprostoru, je úroveň, která v sobě zahrnuje zejm. fyzickou infrastrukturu a telekomunikační zařízení. Tvoří nezbytný předpoklad pro další dvě úrovně a může mít závažné geopolitické důsledky. Proto bývá část fyzické úrovně kyberprostoru vyčleněna jako součást kritické infrastruktury státu. Na fyzickou část kyberprostoru lze zároveň uplatňovat i právo národního státu, což následně umožní vládě daného státu získat nad kyberprostorem určitý vliv. Na druhou stranu je možnost zásahu státu omezena především v případě soukromého vlastnictví (Sheldon 2014). Druhá úroveň, syntaktická, představuje pravidla a opatření, skrze která si aktéři vyměňují a zpracovávají informace. Zahrnuje v sobě zejm. software a aplikace nutné k efektivnímu fungování kyberprostoru, jako např. systém protokolů a doménových jmen. Poslední úroveň je úroveň sémantická, která už reprezentuje samotné informace, jež je možné v kyberprostoru vyměňovat, ukládat či upravovat.

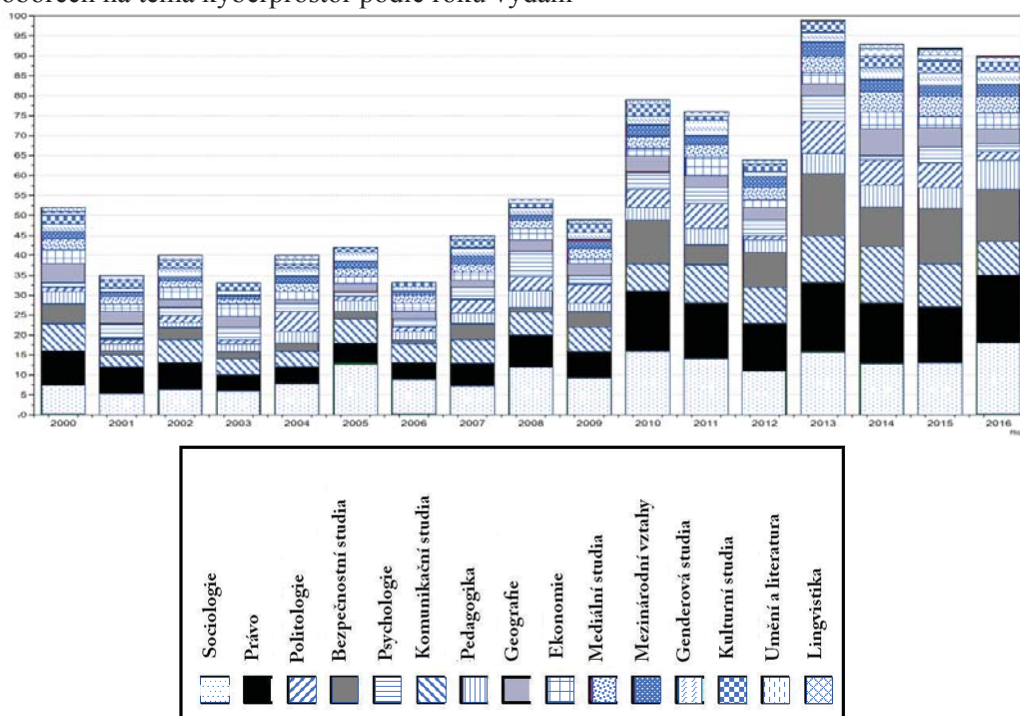
Výzkum, stejně jako záměr tohoto článku, byl soustředěn k nalezení odpovědi na základní otázky: Jaká je četnost reflexe kyberprostoru v jednotlivých oborech společenských věd? Která témata reflektují společenské vědy v souvislosti s fenoménem kyberprostoru nejčastěji? Jaká je pozice oboru mezinárodních vztahů v rámci témat spojených s kyberprostorem, a to jak kvantitativně, tak i v širší reflektovaných témat? A především, jak může obor mezinárodních vztahů těžit z poznání získaného napříč společenskovědními obory? Metodou výzkumu pro zodpovězení těchto otázek byla obsahová analýza abstraktů v anglickém jazyce registrovaných v databázi SCOPUS. Jako zdrojové články pro provedení obsahové analýzy byly vybrány články s klíčovým slovem „kyberprostor“ (cyberspace), které byly publikované mezi lety 2000 až 2016 a které byly zařazené do kategorie společenských věd. Článků splňujících zadaná kritéria bylo v databázi SCOPUS registrováno 1028. Na základě provedené obsahové analýzy abstraktů byla článkům přiřazena kategorie témat, jimiž se články konkrétně zabývaly v rámci jednotlivých vědních oborů společenských věd. Tímto způsobem bylo možné vysledovat trendy ve výzkumu kyberprostoru v daných vědních oborech během stanoveného období.

Graf 1: Celkový počet registrovaných publikací na téma kyberprostor v databázi SCOPUS podle roku vydání

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Graf 2: Celkový vývoj registrovaných publikací v databázi SCOPUS v jednotlivých oborech na téma kyberprostor podle roku vydání

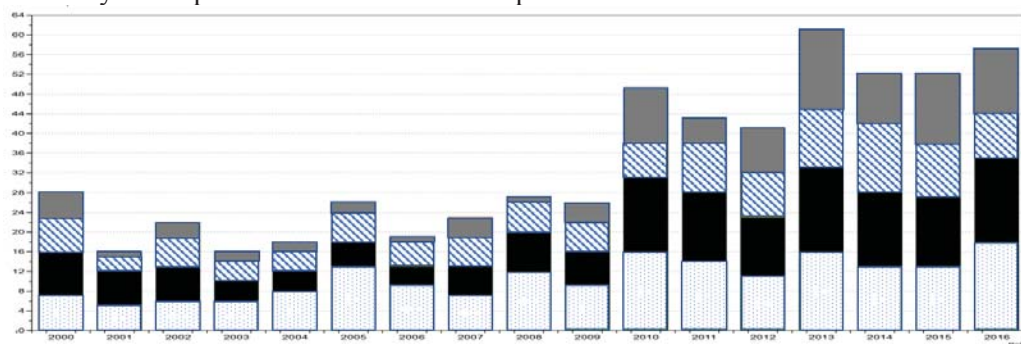
Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Kvantitativní analýza byla použita při sledování vývoje množství publikací registrovaných v jednotlivých letech. Z výsledků je patrné, že počet článků s tématem kyberprostoru, až na některé výkyvy, ve stanoveném období roste – viz graf 1. Z hlediska reflexe kyberprostoru jednotlivými obory společenských věd bylo nejvíce článků napsáno v oboru sociologie (174), práv (152), politologie (119) a bezpečnostních studií (91) – viz graf 2. Obor mezinárodních vztahů, i přes svou

blízkost s výše uvedenými obory, zastupuje pouhých 32 vědeckých statí. Reflexe fenoménu kyberprostoru v oboru mezinárodních vztahů je tedy v porovnání s ostatními vědními obory podprůměrná.

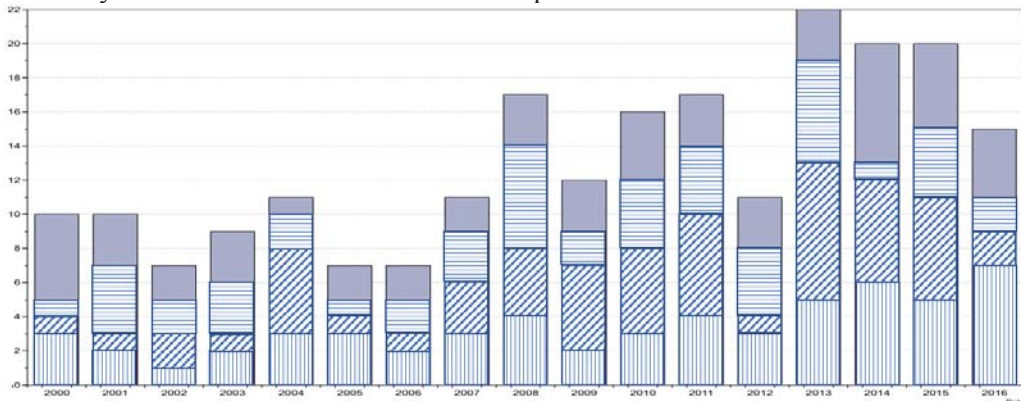
Pro účely dalšího zpracování byly jednotlivé obory společenských věd formálně rozděleny podle četnosti prezentovaných článků, a to do tří skupin. Jedná se o rozdělení pouze z praktických důvodů tak, aby grafy byly z hlediska rozlišovací schopnosti lépe čitelné. Uvedenému rozřazení do tří skupin odpovídají grafy 3.1 (pro první skupinu), 3.2 (pro druhou skupinu) a 3.3 (pro třetí skupinu). Tímto způsobem bylo možné dosáhnout porovnávání četností článků pro dané vědní obory v optimálním měřítku. Nejvyšší četnost vykazuje již zmíněná první skupina oborů: sociologie, právo, politologie bezpečnostní studia. Do druhé skupiny lze zařadit obory: psychologie, pedagogika, komunikační studia, geografie. Třetí skupina je zastoupena obory: ekonomie, mediální studia, mezinárodní vztahy, genderová studia, kulturní studia, umění a literatura, lingvistika.

Graf 3.1: Zastoupení publikací v databázi SCOPUS na téma kyberprostor podle oborů a roku vydání v první formální oborové skupině

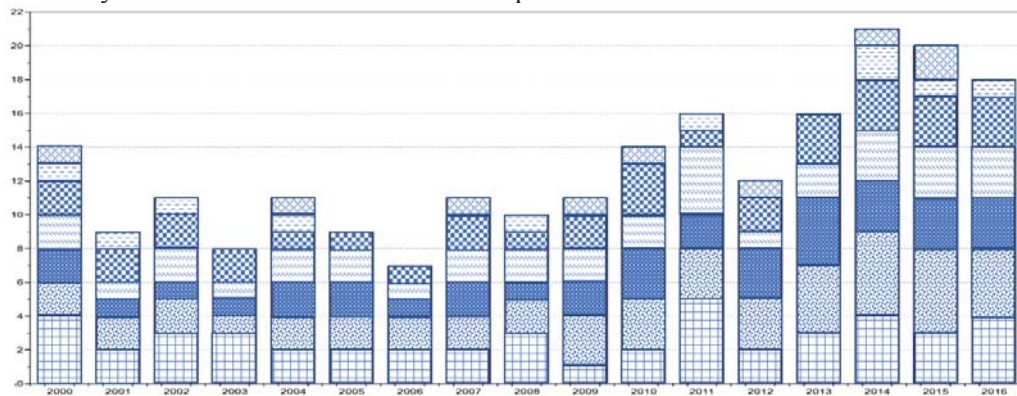
Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Graf 3.2: Zastoupení publikací v databázi SCOPUS na téma kyberprostor podle oborů a roku vydání ve druhé formální oborové skupině

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

Graf 3.3: Zastoupení publikací v databázi SCOPUS na téma kyberprostor podle oborů a roku vydání ve třetí formální oborové skupině

Pramen: Vlastní zpracování na základě dat z databáze SCOPUS.

2 KYBERPROSTOR JAKO TÉMA VE SPOLEČENSKÝCH VĚDÁCH

V rámci první skupiny, kam byly zařazeny obory: sociologie, právo, politologie a bezpečnostní studia, má vedoucí postavení v četnosti článků prezentovaných ve spojení s kyberprostorem sociologie. Zde byly nejčastějším tématem digitální komunity (srov. Drentea – Moren-Cross 2005; Loss et al. 2014), a to zejména od roku 2010. V rámci této problematiky je dominantní především diskuse k otázce, zda digitální komunity snižují či zvyšují sociální kapitál a lidskou interakci, a za jakých podmínek. Dalším tématem, které se objevuje, je aplikace konceptu cizince z díla Georga Simmela (Simmel 2006), a to v souvislosti s digitálními komunitami a inkluzí či exkluzí ze sociální skupiny (srov. Feldman 2012).

Kromě obecných digitálních komunit tvoří speciální skupinu ještě etnické, genderové či náboženské online komunity (srov. Abbasgholizadeh 2014; Gladkova 2015). Výzkum digitálních etnických komunit se snaží zobrazit vliv přítomnosti etnické skupiny v kyberprostoru, zaprvé: na zachování jejích tradic, zvyků, jazyka, životní filosofie, zkušeností, vztahu k přírodě a dalších jedinečných aspektů její kultury; a zadruhé: na podporu demokracie, neboť kyberprostor umožňuje etnickým skupinám vlastní zastoupení a tím i možnost vyjadřovat se ze svého pohledu k současnému dění i prosazovat své cíle. V případě genderových skupin se hovoří o sociálním kapitálu podporujícím emancipaci žen v kyberprostoru, především v zemích Blízkého a Středního východu. Diskuse ohledně náboženských skupin směřuje k problematice zastoupení islámu na internetu. Často se diskutuje široká rozmanitost forem islámu a z toho plynoucí upozornění na možné hrozby. Obavy se týkají především radikálních muslimských digitálních skupin, které mohou svou ideologii prezentovat jako univerzálně platnou, což může vést k sociálnímu tření v muslimské obci. Internet umožňuje tyto marginální muslimské radikály zviditelnit a vyvolat dojem, že zastupují celou muslimskou komunitu, a ne pouze její segment.

Dalším velmi zastoupeným tématem je kyberšikana (srov. Hinduja – Patchin 2013; Yilmaz 2011). Kyberšikaně se sociologové věnují zejména po roce 2009, odkdy trend neustále roste. Důraz je kladen na kyberšikanu školáků a adolescentů. Články analyzují vztah mezi kyberšikanou a tradiční šikanou, vlivy vedoucí ke kyberšikaně, výběr obětí, reakce i možnosti prevence.

Problematika rasismu v kyberprostoru se v rámci výzkumu online soustřeďuje na dva pomyslné směry. Studie se zabývají buď oběťmi rasismu, jejich množstvím, závažností a dopady rasismu (srov. Chao 2015; Klein 2012), ale i méně viditelnými projevy rasismu, např. při preferenci pro výběr partnera v online seznamovacích aplikacích (srov. Curington et al 2015; Lin – Lundquist 2013). Nepříliš častými tématy v rámci sociologie jsou: vliv internetu na rodinu (Blumen 2004; Madge – O'Connor 2006), práce přes internet (srov. Halford 2005) či aktivita seniorů a dětí na internetu (srov. Blit-Cohen – Litwin 2004; Wasiński – Tomczyk 2015).

Druhé místo v množství článků odrážejících téma kyberprostoru zaujímá obor práv. Tento obor již dlouhodobě reflektuje fenomén kyberprostoru, a to zejména jeho regulaci a řízení (srov. Glen 2014; Santos 2015). Zásadním problémem je na jedné straně globální charakter kyberprostoru a na druhé straně nedostatečná ochota států vytvářet právně závazné akty, které by umožnily globální regulaci internetu, zejména ve smyslu ochrany proti kyberzločinu. S tím souvisí i téma etiky v kyberprostoru (srov. Astier 2005; McMahon – Cohen 2009), neboť prosazování západních norem v mezinárodním společenství může být vnímáno jako snaha o hegemonii USA v oblasti kyberprostoru. Je tedy důležité vytvářet globální metody regulace, které jsou v souladu s etikou a globálním veřejným zájmem. Nicméně dosáhnout mezinárodní shody alespoň v otázce základních právních definic představuje problém, který se snaží uchopit několik mezinárodních organizací, mezi nimi např. Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), Úřad pro drogy a kriminalitu (UNODC), Interpol, Evropská unie, Společenství nezávislých států, Liga arabských států, Šanghajska organizace pro spolupráci a Rada Evropy. Jedním z prvních dílčích milníků úspěchu je pro mezinárodní společenství Konvence o kyberprostoru, kterou vydala Rada Evropy (Rada Evropy 2001). Tuto konvenci doposud ratifikovalo 41 členů Rady Evropy a 9 nečlenských států, včetně USA a Japonska. Uvedené státy se zavázaly přijmout legislativní opatření ke stanovení jurisdikce pro trestné činy definované v rámci této konvence, spolupracovat a vzájemně si pomáhat v otázkách kyberkriminality. Dalším významným dokumentem je Comprehensive Study on Cybercrime (UNODC 2013), která definuje základní kategorie počítačových trestných činů a analyzuje nejen stav a vývoj kyberkriminality, ale i právního rámce na mezinárodní úrovni. Značný počet článků právnických se zaměřuje na jednotlivé případy počítačové trestné činnosti. Články klasifikují a diskutují možnosti ochrany. Zejména se jedná o trestné činy týkající se nelegálního přístupu, manipulace s daty a ochrany soukromí (srov. Abdul Manap et al. 2015; Strongman – Barrett 2012). Na

druhou stranu se ale diskutují i kontroverzní normy jako např. ACTA a hongkongský Článek 23 na ochranu autorských a duševních práv ve vztahu k právu na svobodu projevu (srov. Guan 2012; Ievdokymova 2013). Minoritní témata v oboru práv představují např. využití internetu v soudních procesech (srov. Qasir 2013; Tonn et al. 2012), darknet⁴ a jeho bezpečnostně-právní důsledky (srov. Maras 2014) či právo šaría v kyberprostoru (srov. Halim 2015).

Třetí místo v četnosti článků s tématem kyberprostoru obsadil obor politologie. Nejčastějším tématem v rámci politologie je regulace internetu ze strany autoritářských režimů. Diskutuje se mj. zavádění cenzury v kyberprostoru (srov. Deibert 2003), kdy státy využívají speciálních filtrů pro blokaci stránek s politickým či morálně nevhodným obsahem. Velmi často ale dochází k blokaci stránek na podporu lidských práv, které kritizují daný politický režim v zemi. Vládnoucí skupiny tak znemožňují občanům volný přístup k informacím. Součástí debaty bývá i problematika tzv. „hacktivismu“, kdy jedinci získávají přístup k informacím nelegálně. Kromě klasické cenzury využívají některé státy i dalších kyberstrategií pro upevnění režimu (srov. Han 2015; Kendzior 2015). Nejčastěji diskutovanou zemí z tohoto úhlu pohledu je Čínská lidová republika, která si vytvořila síť školených online komentátorů⁵ k šíření propagandy a ovlivňování veřejného mínění skrze účast v diskusích na internetu. Dalším příkladem, který lze uvést, je strategie vlády v Uzbekistánu, kde se vládě podařilo přenést na své občany přesvědčení, že je jejich činnost na internetu neustále sledována, čímž se podařilo občany nepřímo ovlivnit skrze paranoii a emoci strachu (Kendzior 2015).

S tím souvisí i další z témat, a to diskuse o míře a mezích demokratičnosti internetu. Začátkem devadesátých let vzbuzoval internet až idealistické vize čistě demokratického prostoru, ve kterém mají lidé svobodu volně šířit a získávat informace a myšlenky. Zhmotněním takovýchto vizí byl dokument Deklarace nezávislosti kyberprostoru (Barlow 1996). Kyberprostor ale od té doby prošel mnoha změnami ve prospěch vlád a transnacionálních organizací. Několik autorů (srov. Hoff – Bjerke 2005; Marlin-Bennett 2011) se proto zabývá otázkou, do jaké míry je kyberprostor ještě demokratický a do jaké míry splňuje požadavky Deklarace nezávislosti kyberprostoru.

Další téma se týká online diaspor (srov. Asal 2012; Heyd – Honkanen 2015). Zkoumá se především využití internetu jako nástroje pro vytváření transnacionálních sítí, ale i systém organizace a propojení diaspor, role lingvistických, náboženských

⁴ Ta část kyberprostoru, která je běžným uživatelům nedostupná, ale může zároveň skrývat velmi důležité informace.

⁵ Tito komentátoři pobírají buď plný plat, jako např. u státních mediálních portálů xinhuanet.com a southcn.com, anebo jsou placeni za každý příspěvek, jako např. 50 centů za příspěvek pro komunistickou stranu v městském výboru Changsha v provincii Chu-nan (Han 2015).

a politických faktorů, význam společné identity v těchto sítích, či témata diskusí na fórech diaspor. Zajímavé je, že jednotná etnická identita nepředstavuje univerzální důvod pro vznik sítí diaspor vzhledem k tomu, že většina komunit diaspor je rozdrobena s ohledem na další atributy, jako např. politické přesvědčení, náboženství nebo podpora obchodu, a většinou se tedy nereprezentuje jako celek s jednotným hlasem.

Následující početná skupina se zabývá využíváním nových médií pro organizaci protestů a účastí na akcích sociálního hnutí (srov. Tsui 2015; Weiss 2014), přičemž předmětem zájmu je nejčastěji arabské jaro a deštníková revoluce. Právě na příkladu protestů mobilizovaných skrze Facebook lze vypožorovat, jak se virtuální svět odráží ve světě reálném a naopak. Sociální sítě získávají v tomto kontextu nejen funkci médií, ale i funkci informační a politickou. Navíc pravděpodobnost úspěchu protestních hnutí skrze sociální sítě roste, pokud účast na takovýchto hnutích přinese občanům možnost zažít a získat novou identitu a spojení. Vlády se tak snaží připravit se na tyto protesty a předvídat je. Za tímto účelem vyvíjí celou řadu taktik, mezi které patří elektronické sledování a špionáž, cenzura, elektronické DoS útoky⁶ a případně i demonizace zahraničních skupin, které by mohly případné protesty podporovat.

Další relativně početnou skupinu témat tvoří využívání kyberprostoru veřejnou sférou a politickými stranami (srov. Chung et al 2014; Park et al 2004). Nově zkoumaným fenoménem se stalo využívání aplikace Me2Day pro komunikaci s občany v Korejské republice. Tato aplikace umožňuje populárním způsobem předávat vládní informace a diskutovat veřejnou agendu s občany. Jihokorejská vláda se tímto způsobem snaží navázat užší pouto se svými voliči a více je zapojit do veřejných záležitostí. Vědecké statě pak analyzují zejm. přínos pro využití podobných SNS aplikací v rámci e-governmentu.

V rámci politologie je konzultován i vzrůstající nacionalismus a vliv internetu na národní identitu (srov. Liu 2012; White 2016). Články se zaměřují na občany, kteří nevyužívají internet k protestům proti nacionalistickému, příp. politickému režimu, ale naopak k jeho podpoře a vyjádření hrdosti na svůj národ. Tento trend se projevuje např. v Čínské lidové republice, kde dochází k post-maoistickým snahám obnovit harmonii společnosti a sociální stabilitu. Nástroje, které se využívají na podporu nacionalismu se různí od změny jména na sociálních sítích „I love China“ nebo „Powerful China“ až po online diskuse zaměřené na kritiku CNN, západní proti-čínské agendy či osobnosti Dalai Lamy. Nárůst nacionalismu v Číně je také odrazem toho, že i když ostatní socio-kulturní celky přejímají západní technologie, neznamená to, že s nimi automaticky přebírají i západní hodnoty jako je demokracie nebo základní

⁶ Jedná se o počítačové útoky, které mají za cíl znemožnit přístup uživatele k určité službě např. přerušením spojení mezi uživatelem a danou službou přetížením internetových stránek apod.

lidská práva. Naopak mohou skrze nové technologie prosazovat opoziční myšlenky a získávat pro ně podporu veřejnosti.

Na celkovém čtvrtém místě, a tedy na posledním místě první formální skupiny, jsou v počtu článků bezpečnostní studia. Bezpečnostní studia se v souvislosti s kyberprostorem zabývají zejména otázkou, zda kyberprostor představuje možnost páté vojenské domény vedle tradičních domén: souše, moře, vzduchu a vesmíru (Bastl – Gruberová 2013). Tato otázka má kromě teoretického přínosu i zjevný praktický dopad, který ovlivní způsob a prostředky vedení boje a s tím související strukturu armády. Kyberprostor je vnímán jako teritorium, ve kterém proudí informace a které je možné ovládnout. Navíc kybertechnologie jsou dnes schopné zničit strategické sítě, způsobit fyzické škody nebo změnit funkci klíčových systémů.

Proti možnosti vymezit kyberprostor jako pátou doménu přicházejí kritici se dvěma argumenty. První argument kritiků souhlasí s výše uvedenými předpoklady, ale požaduje, aby se pátá doména rozšířila na celou informační sféru a neomezila se pouze na kyberprostor, který je její součástí. Druhý argument považuje separaci kyberprostoru jako samostatné domény za nemožnou. Vzhledem k rozsáhlému využití informačních a komunikačních technologií ve vojenství zasahuje kyberprostor neoddělitelně i do všech ostatních vojenských domén. Kyberprostor proto netvoří jeden celistvý prostor a nelze jej ovládnout jedním státem vzhledem k obrovskému množství složek, kterými je tvořen. Dalším problémem by byl i případný charakter války, který by v této doméně probíhal bez přímého násilí a spíše by připomínal válku ekonomickou.

Nicméně, i přes stále probíhající debaty ohledně uznání kyberprostoru jako páté vojenské domény, v některých státech již k takovému uznání *de facto* došlo. Příkladem je USA, které vydaly svoji první národní strategii pro kyberprostor již v roce 2006 (Ministerstvo obrany USA 2006) a v roce 2009 zřídily US Cyber Command na obranu proti strategickým kyberútokům. Téma bezpečnostních kyberstrategií proto v oboru bezpečnostních studií zaujímá vedoucí pozici. Diskutují se nedostatky a návrhy na zlepšení současných národních kyberstrategií, stejně tak jako možnosti obrany před kyberútoky (srov. Flowers – Zeadally 2014; Lakomy 2013).

Jako další téma následuje potencionální nebezpečí kyberválky či kyberkonfliktů, včetně možnosti získání převahy v kyberprostoru (srov. Cimbala – McDermott 2015; Dortmans et al 2015) a kyberterorismus (srov. Heickerö 2014; Matusitz 2010). Diskutují se rozdíly mezi kybernetickým a konvekčním válečným konfliktem, resp. terorismem, včetně souvisejících možných dopadů a hrozeb. Jedná se o první analýzy založené na současném stavu poznání a stavu techniky. Méně se rozebírají konkrétní historické kybernetické hrozby a útoky (Deibert et al. 2012; Haggard – Lindsay 2015), mezi které patří zejména krádeže dat a informací, zničení dat, destabilizace počítačových systémů, blokování místa na pevném disku anebo blokování určité webové stránky, včetně možností ochrany před těmito hrozbami (srov.

Denning 2014). Mezi možnosti ochrany patří především vytváření solidního právního rámce (viz výše) a mezinárodní spolupráce. Objevují se i články diskutující význam kyberprostoru pro obchod s drogami (srov. Lavorgna 2014).

Druhou formální skupinu článků reflektujících kyberprostor tvoří obory: psychologie, pedagogika, komunikační studia, geografie. Psychologie se ve spojitosti s kyberprostorem zaměřuje hlavně na chování jednotlivců v síti. Články se zabývají rozdíly v chování na internetu oproti chování v reálném životě i na vliv samotné aktivity v kyberprostoru na osobnost jedince. Velice často se diskutuje spojitost mezi aktivitou na internetu a narcistickou poruchou osobnosti (srov. Marcus et al 2006; Yan 2013). S těmito tématy souvisí i budování online identity (srov. Lee 2006; Talamo – Ligorio 2001). Vědci zkoumají formy sebeprezentace na internetu, způsoby utajování informací o vlastní identitě, ale i okolnosti odhalování a ověřování těchto informací. Základním rysem chování zůstává, že lidé vstupují do kyberaktivit anonymně anebo se změněnou identitou, i když následně jsou ochotní sdílet své pravdivé osobní informace, a to zejména na online diskusních fórech a blozích. Okrajovými tématy oboru psychologie zůstávají vztahy přes internet spojené s problematikou úmyslného předkládání falešné identity (srov. Huang – Yang 2013), závislost na internetu a z toho plynoucí důsledky (srov. Niu – Chang 2014), možnosti využití psychoterapie online (srov. Suler 2000) a vliv kyberprostoru na kognitivní procesy (srov. Boechler 2001).

Relativně aktivním oborem společenských věd reflektujícím kyberprostor je i pedagogika, která se nejčastěji zabývá e-learningem (srov. Kotsilieris – Dimopoulou 2013) a využíváním nových médií ve výuce (srov. Area – Sanabria 2014). Málo frekventovaným tématem je bezpečnost internetu ve školách (srov. Hope 2010) či plagiátorství (srov. Sutherland-Smith 2005).

Komunikační studia registrují obdobný počet článků jako pedagogika, ovšem na rozdíl od pedagogiky jsou témata zabývající se kyberprostorem více heterogenní. Přesto by se nejvíce článků dalo zařadit pod společné téma využití informačních a komunikačních technologií ve vědě (srov. Stewart 2005) a digitální propast (srov. Warf 2013). Marginálními skupinami témat jsou dále počítačové hry (srov. Chen et al 2012), elektronické knihovny (srov. Eze Asogwa 2014), infrastruktura internetu, internetové vyhledávače, pojetí kyberčasu aj.

Kyberprostorem se zabývá i geografie, a to zejména její podobor kybergeografie. Kybergeografie se věnuje mapování kyberprostoru a globálních komunikačních sítí. Články diskutují zejména možnosti zkoumání kyberprostoru, analýzy dat a mapování online i offline světa (srov. Longan 2015; Wang et al. 2003).

Poslední, třetí formální, skupina je v četnosti článků vztahujících se ke kyberprostoru zastoupena obory: ekonomie, mediální studia, mezinárodní vztahy, genderová studia, kulturní studia, umění, lingvistika. Ekonomie reflektuje kyberprostor z různých úhlů pohledu a nelze jednoznačně určit převládající skupiny společných témat. Přesto se nejčastěji objevuje téma marketingu v kyberprostoru (srov. Griffiths –

Casswell 2010) a téma e-commerce (srov. Dholakia – Zhang 2004). Zbývající články se zabývají např. globalizací (srov. Bryceson – Mbara 2003), financemi (srov. Cobb 2003), či neziskovými organizacemi (srov. Brainard – Siplon 2002).

Podobně jako v ekonomii, tak i v oboru mediálních studií jsou témata velice heterogenní. Nejpočetnější skupinu tvoří digitální zpravodajství (srov. Mpofu 2015), dále následují výzkumy spojené se sociálními sítěmi (srov. Ebrahimi – Salaverría 2015). Ostatní témata jsou velmi marginální a věnují se např. blogům, obrázkům a symbolům v kyberprostoru, e-knihám či mediální nadvládě USA.

Genderová studia se věnují zejm. identitám genderu v kyberprostoru, rozdílům v genderu a jejich vzájemné komunikaci na internetu (srov. Arvidsson – Foka 2015), problematice emancipace žen v kyberprostoru (srov. Ali 2010), LSBT digitálním komunitám (srov. Hansbury 2011), využívání informačních a komunikačních technologií ženami (srov. Clover 2007). Kulturní studia reflektují dopad kyberprostoru na interkulturní komunikaci (srov. Marcoccia 2012) a také, i když pouze okrajově, přispívají ke studiu kyberkultury a kyberantropologie. Mezi obory společenských věd, které reflektují fenomén kyberprostoru velmi marginálně, patří umění a lingvistika. Umění se zaměřuje na kyberprostor v literatuře (srov. Babaee – Wan Yahya 2014). Lingvistika se zabývá především jazykem a problematikou překladů v kyberprostoru (srov. Kang 2015), či používáním emotikonů v komunikaci (srov. Amaghlobeli 2012).

3 KYBERPROSTOR JAKO NOVÉ TÉMA PRO MEZINÁRODNÍ VZTAHY?

Mezinárodní vztahy se připojují k oborům, které fenomén kyberprostoru reflektují spíše málo. Děje se tak v rozporu s očekáváním, uvážíme-li jejich provázanost k oborům politologie, bezpečnostních studií a sociologie, které se problematikou kyberprostoru zabývají naopak relativně často. Články se věnují především globálnímu řízení kyberprostoru, ale na rozdíl od oboru práv, kde se diskutují možnosti a meze nastavení globálního právního rámce pro regulaci kyberprostoru, se mezinárodní vztahy zaměřují zejména na politický a mocenský aspekt řízení (srov. Glen 2014; Kalpokienė – Kalpokas 2013). Mezinárodní vztahy vnímají globální řízení jako dynamický a komplexní proces interaktivního rozhodování, tedy proces založený na konceptu sítí, který je schopen pružně reagovat na měnící se okolnosti. Tyto sítě sestávají z aktérů různého typu a různého hierarchického postavení. Zahrnují v sobě vlády států, mezinárodní organizace, nevládní organizace, soukromý sektor, akademickou obec i zástupce globální občanské společnosti. To je z části dáno také vysoce technickou povahou regulace internetu. Navíc volné uspořádání aktérů různého druhu umožňuje flexibilnější a dlouhodobé řízení bez přílišné byrokracie (Slaughter 2005).

Ani řízení kyberprostoru není centralizovaný proces a probíhá v rámci několika institucí i v rámci občanské společnosti. Mezi nejvýznamnější instituce patří ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) a Mezinárodní

telekomunikační unie (MTU). I když MTU umožňuje účast na diskusích i soukromým nestátním aktérům, rozhodovací pravomoc zůstává pouze v rukou vlád. Prvním významným dokumentem zabývajícím se regulací kyberprostoru přijatým MTU byl Mezinárodní telekomunikační řád z roku 1988 (International Telecommunication Union 1988), ve kterém byly navrženy základy globální spolupráce a propojení telekomunikačních zařízení s cílem dosáhnout větší účinnosti, užitečnosti a dostupnosti telekomunikačních služeb.

Významným momentem byl srpen roku 2012, kdy část členských států MTU vedená Ruskem a Čínou poslala k posouzení návrh změn Mezinárodního telekomunikačního řádu (International Telecommunication Union 2012). Tento návrh obsahoval mj. požadavky na rozšíření možností vlád monitorovat obsahu internetu včetně případné cenzury, a to s odvoláním na rostoucí nebezpečí zneužití internetu, požadavek na jednodušší identifikaci osob na internetu, možnost zpoplatnění některých stránek a internetových aplikací jako jsou sociální sítě anebo YouTube. Tyto návrhy vzbudily vlnu nevole v občanské společnosti, obzvláště západního světa, k níž se připojily i některé nadnárodní koncerny, jako např. Google. Kromě výše zmíněných bodů se hlavním bodem kritiky stala skutečnost, že občanské společnosti nebylo umožněno ovlivnit hlasování členských států.

ICANN je oproti MTU nezisková společnost založená v roce 1998 v Kalifornii pro veřejné účely a představuje organizaci řízenou „zespoda“ s podílem zastoupení účastníků z řad podnikatelů, občanské společnosti, technické komunity, akademiků a koncových uživatelů. Její model řízení můžeme označit za mnohostranný (multistakeholder governance model, Glen 2014). Nicméně na základě smlouvy s americkým ministerstvem obchodu spadala tato společnost pod přímou pravomoc americké vlády, což snižovalo její legitimitu jako mezinárodní organizace. Platnost této smlouvy ale skončila v říjnu 2016 a následně byla nezisková společnost ICANN převedena na globální mnohostrannou komunitu⁷, přičemž se zavázala dodržovat následující principy: 1. podporovat mnohostranný model řízení, 2. zachovat bezpečnost, stabilitu a odolnost systému DNS (Domain Name System), 3. naplňovat očekávání a potřeby globálních klientů a partnerů, 4. zachovat otevřenost internetu. Tyto úkoly jsou především technického charakteru, ale mají i závažné politické důsledky, neboť při přidělování internetové adresy má ICANN možnost rozhodovat o tom, kdo bude na internetu viditelný a dohledatelný (Nocetti 2015).

Obor mezinárodních vztahů reflektuje především téma vedoucího postavení USA v kyberprostoru i v řízení kyberprostoru. S tímto tématem je však úzce spojena také úloha Ruska. Klíčová úloha USA je daná historicky, vzhledem k tomu, že vynález internetu proběhl za podpory Ministerstva obrany Spojených států amerických, které se snažilo dohnat technologický pokrok Sovětského svazu, a to již od vypuštění družice

⁷ Vlastní překlad (global multistakeholder community)

Sputnik v roce 1957 (Cerf 1993). Paradoxem tedy zůstává, že internet představuje určité pokračování studené války do 21. století. USA má zásadní postavení v otázkách technologických i politických, což Rusko vnímá jako ohrožení vlastní mocenské pozice pro otázky kyberprostoru. Globální řízení internetu se tak stalo pro Rusko jednou z priorit zahraniční politiky s cílem snížit vliv USA ve prospěch nezápadních, ideálně pro-ruských civilizací. Rusko prosazuje výrazné upevnění principu státní suverenity v kyberprostoru a možnost státního dohledu nad internetem včetně toků informací, které by mohly ohrozit stabilitu politického režimu (Nocetti 2015). Jako nástroje k prosazování svých zájmů v otázkách kyberprostoru Rusko používá zejména své členství v mezinárodních (OSN, MTU, ICANN) a regionálních organizacích (Šanghajská organizace pro spolupráci, Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti, BRICS). Konkrétním případem využití kontroly nad fyzickou infrastrukturou kyberprostoru Ruskem, a tím i disponování informacemi, se v rámci Rusko-gruzínské války v roce 2008 zabývá Deibert (Deibert et al. 2012). Ve svém článku zdůrazňuje, že kontrola nad fyzickou vrstvou kyberprostoru umožňuje kontrolu i v jeho dalších vrstvách, konkrétně ve vrstvě informací. Rusko takto získalo možnost částečně regulovat ideový prostor nejen skrze kontrolovaný přístup k informacím, ale i skrze odepření přístupu k informacím.

Další téma v mezinárodních vztazích se zabývá vztahem mezi geopolitikou a kyberprostorem (srov. Sheldon 2014; Spiegel 2000). Tato debata je postavena na myšlence, že základním předpokladem pro funkci kyberprostoru jsou reálné fyzické sítě, na které lze uplatnit teorie geopolitiky. Spiegel (2000) rozděluje státy do tří pomyslných skupin, a to zaprvé na technologicky vyspělé státy 21. století, zadruhé na tranzitivní státy 20. století a zatřetí na nacionalistické státy 19. století. Zatímco se první skupina států zaměřuje především na ekonomickou aktivitu, demokracii, rozvoj, inovace a válečný konflikt považuje za nevýhodný, druhá skupina států tvoří určitý přechod od nacionalistických států k technologicky vyspělým a válečný konflikt využívá jen v případě ochrany územní celistvosti. Třetí skupina lpí na tradičních hodnotách pramenících z náboženství, ideologií, historického pozadí a válka pro ně představuje možný zisk. Kyberprostor proto představuje důležitou „geopolitickou“ arénu jen pro první skupinu států, kterými jsou technologicky vyspělé státy, jejichž aktivita je díky technologickým inovacím částečně deteritorializována. Pro zbylé dvě skupiny států, tranzitivní a nacionalistické, zůstává kyberprostor nerelevantní mocenskou arénou a lze na ně stále ještě pohlížet optikou tradičního vestfálského systému.

Sheldon (2014) na soupeření mezi USA a západem na straně jedné a Ruskem a Čínou na straně druhé aplikuje Mackinderovu teorii Heartlandu. Dle této teorie je klíčovým územím pro ovládnutí světa takové, které má k dispozici velké množství zdrojů a surovin, jež lze proměnit v ekonomickou a vojenskou moc. Sheldon v tomto soupeření vidí pokračování mocenského boje o Heartland. V tomto případě se ale

soustřeďuje na kybernetickou moc. Kybernetická moc je navíc provázána i s dalšími typy moci, jako ideologickou, ekonomickou, vojenskou a politickou mocí, přičemž zdrojem kybernetické moci je fyzická infrastruktura nezbytná pro fungování kyberprostoru.

Posledním diskutovaným tématem v rámci oboru mezinárodních vztahů je role fenoménu Wiki, a to ve dvou kontextech. Zaprvé, role Wikipedie jako globálního místa paměti a důsledků z toho vyplývajících (Pentzold 2009). A zadruhé, úloha WikiLeaks jako anarchického hráče v mezinárodních vztazích (Curran – Gibson 2013). V prvním případě autor (Pentzold 2009) debatuje nad předpokladem, že internet, a konkrétně pak Wikipedie, je místem, ve kterém dochází k formování nejen krátkodobé komunikativní paměti, ale i ke kulturně podmíněné dlouhodobé paměti. Díky globálnímu rozšíření internetu a roli anglického jazyka jako *lingua franca*, jsou zaznamenané historické události podrobeny diskusi. V případě Wikipedie se může jednat až o „editační války“ interpretace jednotlivých mezníků lidských dějin, a to do té doby, dokud nedojde k určitému kompromisu.

Ve druhém případě se jedná o debatu ohledně WikiLeaks jako „anarchistické“ organizace, jež se snaží podkopávat autoritu vlád a působit proti neoliberálnímu uspořádání světa tím, že zveřejňuje tajné dokumenty. Curran a Gibson (2013) nejprve upozorňují na problematiku označení této organizace jako anarchistické organizace, už jen kvůli široké škále přístupů k této ideologii a rozdílným názorům mezi jednotlivými autory, včetně postoje anarchistů k využití technologií jako takových. Cílem WikiLeaks je odhalovat konspirace mocných aktérů mezinárodního společenství a přispívat tak k vizi více decentralizované a méně hierarchické společnosti se silnějším zapojením prvků přímé demokracie, což by se v určitém smyslu dalo označit za anarchistické. Proti tvrzení, že WikiLeaks je anarchistická organizace ovšem figuruje fakt, že jako anarchistická organizace by měla mít takovou organizační formu, kterou by mohla nahradit hierarchické uspořádání společnosti (Gordon 2007). Nicméně WikiLeaks je v podstatě kopií organizace systému, proti které sama bojuje, tj. je velmi centralizovaná a závislá na malé hrstce aktérů, včetně Juliana Assange (Domscheit-Berg 2011).

4 ZÁVĚR

Cílem tohoto článku bylo zaprvé zjistit, s jakou četností a jak široce jsou v rámci společenských věd reflektována témata spojená s kyberprostorem. Zadruhé, jak tato reflexe probíhá v oboru mezinárodních vztahů. A zatřetí, zda je možné přenést některé poznatky z ostatních společenskovědních oborů do oboru mezinárodních vztahů. Zdrojem dat pro výzkum byla bibliografická a citační databáze SCOPUS a zvolená metodologie byla zaměřena na četnost i obsahovou šíři jednotlivých témat, a to včetně vývoje počtu témat v průběhu sledovaného období.

Výsledky výzkumu potvrdily stále se zvyšující význam kyberprostoru jako zkoumaného fenoménu. Data získaná z kvantitativní analýzy ukázala, že obecný trend vývoje počtu článků publikovaných ve spojitosti s kyberprostorem je skutečně rostoucí, zejména po roce 2010. Mezi vědní obory, které kyberprostor reflektují nejvíce, patří sociologie, právo, politologie, a bezpečnostní studia.

Obor mezinárodních vztahů lze v reflexi kyberprostoru vnímat jako podprůměrný a relativně nekonzistentní. Z obsahové analýzy vyplývá, že v oboru mezinárodních vztahů se objevuje jen několik tematicky společných diskusí, mezi které patří: globální řízení kyberprostoru, kyberprostor z pohledu geopolitiky a role konceptu Wiki v mezinárodním společenství. Globálnímu řízení kyberprostoru byla věnována největší pozornost. Články se zaměřovaly zejména na teoretickou reflexi globálního řízení a na vedoucí roli USA v rozhodovacích procesech řízení internetu a s tím související úlohu Ruska. Podobným způsobem nazírá na postavení USA v kyberprostoru i geopolitika. Mocenské soupeření mezi USA a západním světem na jedné straně a Ruskem a Čínou na straně druhé vnímá jako přesun studené války do nové dimenze – do kyberprostoru.

Pro mezinárodní vztahy představuje kyberprostor spíše novou oblast i přes fakt, že v ostatních oborech společenských věd se tento fenomén začal reflektovat již koncem dvacátého století. Možných témat pro obor mezinárodních vztahů vztahujících se k výzkumu kyberprostoru je však mnohem více. Ostatní obory společenských věd tak mohou být v tomto ohledu pro obor mezinárodních vztahů velkým přínosem i inspirací a zároveň zdrojem poznání.

Studium online komunit a jejich identit v rámci sociologie může posunout obor mezinárodních vztahů v oblasti utváření globální občanské společnosti. Považujeme-li digitální komunity za jeden z aspektů globální občanské společnosti, pak můžeme odpovědět na otázky, jakým způsobem se komunity utváří, komunikují mezi sebou, jaké interakce probíhají mezi členy těchto skupin, nebo jak se uvedené skupiny rozšiřují, či jakým způsobem přijímají společnou identitu apod. Navíc nové poznatky ohledně společenských sítí (network society) mohou přispět nejen k rozvoji debaty o globální občanské společnosti, ale i o mezinárodních režimech, jejich způsobu organizace a fungování, včetně zločineckých mezinárodních režimů.

Zastoupení etnických, resp. náboženských či genderových komunit na internetu má kromě rozšíření různorodosti globální občanské společnosti i další politický dopad. Tímto dopadem je posílení role celé skupiny jako aktéra nezávislého na státních hranicích, ale právě na etnickém původu, resp. náboženské a genderové afiliaci. Etnické skupiny tak mohou získat značný mezinárodněpolitický vliv a stát se de facto novým aktérem mezinárodních vztahů s politickými a bezpečnostními dopady v reálném světě.

Obor práv může do oboru mezinárodních vztahů přispět podílem na diskusi o proměně suverenity států v současné globalizované době a v úloze posuzování

suverenity státu v kyberprostoru. Dalším příkladem propojení oboru mezinárodních vztahů a práv je problematika možné spolupráce mezinárodního společenství na tvorbě společného právního rámce pro kyberprostor i z toho plynoucí mezinárodněpolitické důsledky, zapojení darknetu a kyberkriminality do debat spojených s mezinárodní bezpečností a mezinárodními režimy, zejm. s tématem mezinárodního organizovaného zločinu.

Politologie se začala věnovat kyberprostoru především v posledních letech. Vzhledem ke své úzké provázanosti s mezinárodními vztahy je možné některé otázky pouze přesunout na mezinárodní hladinu analýzy. Téma týkající se role kyberprostoru, vlivu informací a využití nových médií v aktivitách sociálních hnutí či revolucích bylo již v rámci mezinárodních vztahů úspěšně aplikováno především na události arabského jara, ale i na další mezinárodní konflikty. Téma cenzury kyberprostoru, kterou uplatňují autoritářské režimy, lze analyzovat ve vztahu k ostatním státům regionu. Podobně i téma digitálních diaspor je možné mapovat z mezinárodního hlediska, opět například vzhledem k přeshraničním vlivům diaspor na politiku. Na mezinárodní rovinu lze rovněž přesunout diskusi o demokratičnosti kyberprostoru a důsledky, které z této diskuse, neboť kyberprostor je prostorem globálním.

Psychologie může do oboru mezinárodních vztahů přispět v rámci obecné diskuse o kyberprostoru, a to na základě poznání vlivu kyberprostoru na kognitivní procesy. Tím, že lépe pochopíme, jak lidé vnímají kyberprostor a jak je kyberprostor zpětně ovlivňuje, můžeme více porozumět nejen tomuto fenoménu, ale i společenským jevům s ním spojených.

Komunikační studia poskytují široký rámec pro mezinárodní vztahy. Téma využití informačních a komunikačních technologií ve vědě obecně otevírá nové možnosti výzkumu a získávání dat v kyberprostoru. Následné diskuse o digitální propasti je možné využít při studiu globalizace a rozvoje. Propojení znalostí mezinárodních vztahů a sítí internetu může být přínosné zejména pro otázky bezpečnosti kritické infrastruktury. Můžeme zmínit i články o pojetí kyberčasu a kyberprostoru, které lze vnímat jako základní premisy pro výzkum kyberprostoru v mezinárodních vztazích.

Poznatky v oboru kybergeografie jsou zásadní pro obor geopolitiky. Pokud nahlédneme na kyberprostor jako na novou dimenzi mezinárodní politiky, pak je třeba nejprve tuto dimenzi definovat. Kybergeografie se zabývá právě definicí a mapováním kyberprostoru, tedy zásadními předpoklady pro další navazující studium kyberprostoru. Aplikace geopolitiky ve spojení s kybergeografií může tedy být účinným nástrojem pro výzkum.

Vliv médií na mezinárodní politiku byl již zařazen do debaty o CNN efektu. Zapojením fenoménu kyberprostoru můžeme debatu rozšířit i o vliv a využití nových médií, jako např. blogů a sociálních sítí. Dále je možné přispět k debatě s tématem o využití nových médií v tzv. diplomacii 2.0.

Výzkum prokázal, že dochází k postupnému nárůstu reflexe kyberprostoru napříč společensko-vědními obory, a to včetně oboru mezinárodních vztahů. Tento trend lze očekávat i v budoucnosti. Přehled širší témat, která se oboru mezinárodních vztahů dotýkají, potvrdil, že mezinárodní vztahy mohou do této reflexe významně přispět a obohatit současný diskurs. Je třeba zaměřit se na témata spojená s rolí globální občanské společnosti, globálního řízení, proměny suverenity států, využití nových médií, internetu v diplomacii a mezinárodních konfliktech apod. Provedená obsahová analýza zároveň odhalila zjevnou nekonzistentnost v otázkách souvisejících s kyberprostorem, kterými se mezinárodní vztahy zabývají. Tato nekonzistentnost představuje výzvu pro současné badatele a pobízí k dalšímu studiu kyberprostoru v oboru mezinárodních vztahů. V opačném případě hrozí, že nebude možné optimálně analyzovat současný stav, ani predikovat budoucí vývoj mezinárodní politiky.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. ABBASGHOLIZADEH, M. (2014): To Do Something We Are Unable to Do in Iran: Cyberspace, the Public Sphere, and the Iranian Women's Movement. In: *Journal of Women in Culture and Society*, 2014, 39, 4, pp. 831–840.
2. ABDUL MANAP, N. - ABDUL RAHIM, A. – TAJI, H. (2015): Cyberspace Identity Theft: An Overview. In: *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2015, 6, 4, pp. 209 – 299.
3. ALI, S. S. (2010): Cyberspace as Emerging Muslim Discursive Space? Online Fatawa On Women and Gender Relations and its Impact on Muslim Family Law Norms. In: *International Journal of Law, Policy and the Family*, 2010, 24, 3, pp. 338–360.
4. AMAGHLOBELI, N. (2012): Linguistic Features of Typographic Emoticons in SMS Discourse. In: *Theory and Practice in Language Studies*, 2012, 2, 2.
5. AREA, M. – SANABRIA, A. L. (2014): Changing the rules: from textbooks to PLEs / Cambiando las reglas de juego: de los libros de texto al PLE. In: *Cultura y Educación*, 2012, 26, 4, pp. 802–829.
6. ARVIDSSON, V. – FOKA, A. (2015): Digital gender: Perspective, phenomena, practice. In: *First Monday*, 2015, 20, 4.
7. ASAL, H. (2012): Community sector dynamics and the Lebanese diaspora: Internal fragmentation and transnationalism on the Web. In: *Social Science Information*, 2012, 51, 4, pp. 502–520.
8. ASTIER, S. (2005): Ethical regulation of the Internet: the challenges of global governance. In: *International Review of Administrative Sciences*, 2005, 71, 1, pp. 133–150.
9. BABAE, R. – WAN ROSELEZAM, B. W. Y. (2014): Body metamorphosis in dystopian cyber-capital of don DeLillo's cosmopolis. In: *Journal of Language and Literature*, 2014, 5, 1, pp. 108–116.

10. BARLOW, J. P. (1996): A Declaration of the Independence of Cyberspace. [Online.] In: *Electronic Frontier Foundation*. [Cited 7.8.2017.] Available online: <<https://www.eff.org/cyberspace-independence>>.
11. BASTL, M. – GRUBEROVÁ, Z. (2013): Kyberprostor jako „pátá doména"? In: *Vojenské rozhledy*, 2013, 22, 4, pp. 12–21.
12. BLIT-COHEN, E. – LITWIN, H. (2004): Elder participation in cyberspace: A qualitative analysis of Israeli retirees. In: *Journal of Aging Studies*, Vol. 18, No. 4, s. 385–398.
13. BLUMEN, O. (2004): Fathers' Work and Children's Distinctive Lifestyle: Children of Israeli High-Tech Men. In: *Geography Research Forum*, 2004, 24, pp. 77–99.
14. BOECHLER, P. M. (2001): How Spatial Is Hyperspace? Interacting with Hypertext Documents: Cognitive Processes and Concepts. In: *CyberPsychology & Behavior*, 2001, 4, 1, pp. 23–46.
15. BRAINARD, L. A. – SIPLON, P. D. (2002): Cyberspace Challenges to Mainstream Nonprofit Health Organizations. In: *Administration and Society*, 2002, 34, 2, pp. 141–175.
16. BRYCESON, D. F. – MBARA, T. (2003): Petrol pumps and economic slumps: Rural-urban linkages in *Zimbabwe's globalisation process*. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 2003, 94, 3, pp. 335–349.
17. CERF, V. (1993): How the Internet Came to Be. In: *The On-line User's Encyclopedia*. Charles Babbage Institute, 1993.
18. CHAO, E.-C. (2015): The-Truth-About-Islam.Com: Ordinary Theories of Racism and Cyber Islamophobia. In: *Critical Sociology*, 2015, 41, 1, pp. 57–75.
19. CHEN, K.-H. – SHEN, K. S. – MA, M. Y. (2012): The functional and usable appeal of Facebook SNS games. In: *Internet Research*, 2012, 22, 4, pp. 467–481.
20. CHUNG, C. J. – CHO, S. E. – PARK, H. W. (2014): SNS use by the Korean government: a case of Me2Day. In: *Asian Journal of Communication*, 2014, 24, 1, pp. 25–41.
21. CIMBALA, S. J. – MCDERMOTT, R. N. (2015): A New Cold War? Missile Defenses, Nuclear Arms Reductions, and Cyber War. In: *Comparative Strategy*, 2015, 34, 1, pp. 95–111.
22. CLOVER, D. E. (2007): From sea to cyberspace: women's leadership and learning around information and communication technologies in Coastal Newfoundland. In: *International Journal of Lifelong Education*, 2007, 26, 1, pp. 75–88.
23. COBB, S. (2003): Offshore Financial Services and the Internet: Creating Confidence in the Use of Cyberspace? In: *Growth and Change*, 2003, 34, 2.

24. CURINGTON, C. V. – LIN, K.-H. – LUNDQUIST, J. H. (2015): Positioning Multiraciality in Cyberspace: Treatment of Multiracial Daters in an Online Dating Website. In: *American Sociological Review*, 2015, 80, 4, pp. 764–788.
25. CURRAN, G. – GIBSON, M. (2013): WikiLeaks, Anarchism and Technologies of Dissent. In: *Antipode*, 2013, 45, 2, pp. 294–314.
26. DEIBERT, R. J. (2003): Black Code: Censorship, Surveillance, and the Militarisation of Cyberspace. In: *Millennium - Journal of International Studies*, 2003, 32, 3, pp. 501–530.
27. DEIBERT, R. J. – ROHOZINSKI, Ra. – CRETE-NISHIHATA, M. (2012): Cyclones in cyberspace: Information shaping and denial in the 2008 Russia–Georgia war. In: *Security Dialogue*, 2012, 43, 1, pp. 3–24.
28. DENNING, D. E. (2014): Framework and principles for active cyber defense. In: *Computers & Security*, 2014, 40, pp. 108–113.
29. DHOLAKIA, N. – ZHANG, D. (2004): Online Qualitative Research in the Age of E-Commerce: Data Sources and Approaches. In: *Forum Qualitative Sozialforschung*, 2004, 5, 2.
30. DOMSCHEIT-BERG, D. (2011): *Inside WikiLeaks*. Crown/Archetype. 304 pp. ISBN 978-0307951915.
31. DORTMANS, P. J. – THAKUR, N. – WEEN, A. (2015): Conjectures for framing cyberwarfare. In: *Defense & Security Analysis*, 2015, 31, 3, pp. 172–184.
32. DRENTEA, P. – MOREN-CROSS, J. L. (2005): Social capital and social support on the web: the case of an internet mother site. In: *Sociology of Health and Illness*, 2005, 27, 7, pp. 920–943.
33. EBRAHIMI, M. – SALAVERRÍA, R. (2015): Virtual identities of Muslim women: A case study of Iranian Facebook users. In: *Observatorio*, 2015, 9, 1, pp. 159–170.
34. EZE ASOGWA, B. (2014): Libraries in the information age: A measure of performance, competencies and constraints in academic libraries in Nigerian universities. In: *The Electronic Library*, 2014, 32, 5, pp. 603–621.
35. FLOWERS, A. – ZEADALLY, S. (2014): US Policy on Active Cyber Defense. In: *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 2014, 11, 2.
36. GIBSON, W. (1984): *Neuromancer*. New York: Ace Books, 1984. ISBN: 9780441117734.
37. GLADKOVA, A. (2015): Linguistic and cultural diversity in Russian cyberspace: examining four ethnic groups online. In: *Journal of Multicultural Discourses*, 2015, 10, 1, pp. 49–66.

38. GLEN, C. M. – WALSH, J. I. – TURNER, S. – FISHER, B. (2014): Internet Governance: Territorializing Cyberspace? In: *Politics & Policy*, 2014, 42, 5, pp. 635–657.
39. GORDON, U. (2007): *Anarchy Alive!: Anti-Authoritarian Politics From Practice to Theory*. MI: Pluto Press, 2007. 192 pp. ISBN 9780745326832.
40. GRIFFITHS, R. – CASSWELL, S. (2010): Intoxigenic digital spaces? Youth, social networking sites and alcohol marketing. In: *Drug and Alcohol Review*, 2010, 29, 5, pp. 525–530.
41. GUAN, W. (2012): When Copyrights Meet Human Rights: “Cyberspace Article 23” and Hong Kong’s Copyright Protection in the Digital Era. In: *Hong Kong Law Journal*, 2012, 42, 3, pp. 785–807.
42. HAGGARD, S. – LINDSAY, J. R. (2015): North Korea and the Sony Hack: Exporting Instability Through Cyberspace. In: *Asia Pacific Issues*, 2015, 117, pp. 1–8.
43. HALFORD, S. (2005): Hybrid workspace: re-spatialisations of work, organisation and management. In: *New Technology, Work and Employment*, 2005, 20, 1, pp. 19–33.
44. HALIM, F. A. (2015): Reformulating the Madhhab in Cyberspace: Legal Authority, Doctrines, and Ijtihād among Contemporary Shāfiʿī Ṣulamā. In: *Islamic Law and Society*, 2015, 22, 4, pp. 413–435.
45. HAN, R. (2015): Manufacturing Consent in Cyberspace: China’s “Fifty-Cent Army.” In: *Journal of Current Chinese Affairs*, 2015, 44, 2, pp. 105–134.
46. HANSBURY, G. (2011): Trans/Virtual: The Anxieties of Transsexual and Electronic Embodiments. In: *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 2011, 15, 3, pp. 308–317.
47. HEICKERÖ, R. (2014): Cyber Terrorism: Electronic Jihad. In: *Strategic Analysis*, 2014, 38, 4, pp. 554–565.
48. HEYD, T. – HONKANEN, M. (2015): From Naija to Chitown: The New African Diaspora and digital representations of place. In: *Discourse, Context & Media*, 2015, 9, pp. 14–23.
49. HINDUJA, S. – PATCHIN, J. W. (2013): Social Influences on Cyberbullying Behaviors Among Middle and High School Students. In: *Journal of Youth and Adolescence*, 2013, 42, 5, pp. 711–722.
50. HOFF, J. – BJERKE, F. (2005): Fences and gates in cyberspace: Is the Internet becoming a threat to democracy? In: *Information Polity*, 2005, 10, 1-2, pp. 141–151.
51. HOPE, A. (2010): Seductions of risk and school cyberspace. In: *Australasian Journal of Educational Technology*, 2010, 26, 5.
52. HUANG, C. L. – YANG, S. C. (2013): A Study of Online Misrepresentation, Self-Disclosure, Cyber-Relationship Motives and Loneliness among Teenagers

- in Taiwan. In: *Journal of Educational Computing Research*, 2013, 48, 1, pp. 1–18.
53. IEVDOKYMOVA, I. (2013): ACTA and the Enforcement of Copyright in Cyberspace: the Impact on Privacy: ACTA and the Enforcement of Copyright in Cyberspace. In: *European Law Journal*, 2013, 19, 6, pp. 759–778.
 54. INTERNATIONAL TELECOMMUNICATION UNION (1988): International Telecommunication Regulations. [Online.] In: *International Telecommunication Union*, 1988. [Cited 7.8.2017.] Available online: <https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/oth/3F/01/T3F010000010001PDFE.pdf>.
 55. INTERNATIONAL TELECOMMUNICATION UNION (2012): Draft of the Future ITRs. [Online.] In: *International Telecommunication Union*, 2012. [Cited 7.8.2017.] Available online: <<https://www.itu.int/en/wcit-12/Documents/draft-future-itrs-public.pdf>>.
 56. KALPOKIENĖ, J. – KALPOKAS, I. (2013): Hostes Humani Generis: Cyberspace, the Sea, and Sovereign Control. In: *Baltic Journal of Law & Politics*, 2013, 5, 2, pp. 132–163.
 57. KANG, J.-H. (2015): Conflicting discourses of translation assessment and the discursive construction of the “assessor” role in cyberspace. In: *Target*, 2015, 27, 3, pp. 454–471.
 58. KENDZIOR, S. (2015): Recognize the Spies: Transparency and Political Power in Uzbek Cyberspace. In: *Social Analysis*, 2015, 59, 4.
 59. KLEIN, A. (2012): Slipping Racism into the Mainstream: A Theory of Information Laundering: Theory of Information Laundering. In: *Communication Theory*, 2012, 22, 4, pp. 427–448.
 60. KOTSILIERIS, T. – DIMOPOULOU, N. (2013): The Evolution of e-Learning in the Context of 3D Virtual Worlds. In: *Electronic Journal of e-Learning*, 2013, 11, 2.
 61. LAKOMY, M. (2013): The Significance of Cyberspace in Canadian Security Policy. In: *SOURCE Central European Journal of International & Security Studies*, 2013, 7, 2.
 62. LAVORGNA, A. (2014): Internet-mediated drug trafficking: towards a better understanding of new criminal dynamics. In: *Trends in Organized Crime*, 2014, 17, 4, pp. 250–270.
 63. LEE, H. (2006): Privacy, Publicity, and Accountability of Self-Presentation in an On-Line Discussion Group. In: *Sociological Inquiry*, 2006, 76, 1, pp. 1–22.
 64. LIBICKI, M. C. (2007): *Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 336 pp. ISBN 978-0521692144.

65. LIN, K.-H.– LUNDQUIST, J. (2013): Mate Selection in Cyberspace: The Intersection of Race, Gender, and Education. In: *American Journal of Sociology*, 2013, 119, 1, pp. 183–215.
66. LIU, F. (2012): “Politically indifferent” nationalists? Chinese youth negotiating political identity in the internet age. In: *European Journal of Cultural Studies*, 2012, 15, 1, pp. 53–69.
67. LONGAN, M. W. (2015): Cybergeography IRL. In: *Cultural Geographies*, 2015, 22, 2, pp. 217–229.
68. LOSS, J. – LINDACHER, V.– CURBACH, J. (2014): Online social networking sites—a novel setting for health promotion? In: *Health & Place*, 2014, 26, pp. 161–170.
69. MADGE, C. – O’CONNOR, H. (2006): Parenting gone wired: empowerment of new mothers on the internet? In: *Social & Cultural Geography*, 2006, 7, 2, pp. 199–220.
70. MARAS, M.-H. (2014): Inside Darknet: the takedown of Silk Road: Marie-Helen Maras reports on the unexplored underworld of cyberspace. In: *Criminal Justice Matters*, 2014, 98, 1, pp. 22–23.
71. MARCOCCIA, M. (2012): The internet, intercultural communication and cultural variation. In: *Language and Intercultural Communication*, 2012, 12, 4, pp. 353–368.
72. MARCUS, B.– MACHILEK, F. – SCHÜTZ, A. (2006): Personality in cyberspace: Personal web sites as media for personality expressions and impressions. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 2006, 90, 6, pp. 1014–1031.
73. MARLIN-BENNETT, R. (2011): I Hear America Tweeting and Other Themes for a Virtual Polis: Rethinking Democracy in the Global InfoTech Age. In: *Journal of Information Technology & Politics*, 2011, 8, 2, pp. 129–145.
74. MATUSITZ, J. (2010): Cyberterrorism: Postmodern State of Chaos. In: *Journal of Digital Forensic Practice*, 2010, 3, 2-4, pp. 115–123.
75. MCLUHAN, M. (1964): *Understanding media: the extensions of man*. New York: McGraw-Hill, 1964. 359 pp.
76. MCMAHON, J. M. – COHEN, R. (2009): Lost in cyberspace: ethical decision making in the online environment. In: *Ethics and Information Technology*, 2009, 11, 1, pp. 1–17.
77. MINISTERSTVO OBRANY USA (2006): National Military Strategy for Cyberspace Operations. [Online.] In: *The National Security Archive*, 2006. [Cited 7.8.2017.] Available online: <<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB424/docs/Cyber-023.pdf>>.

78. MORNINGSTAR, C. – FARMER, F. R. (2003): The Lessons of Lucasfilm's Habitat. In: *The New Media Reader*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2003. 844 pp. ISBN: 9780262232272.
79. MPOFU, S. (2015): When the subaltern speaks: citizen journalism and genocide "victims'" voices online. In: *African Journalism Studies*, 2015, 36, 4, pp. 82–101.
80. NIU, H. J. – CHANG, C. T. (2014): Addiction in cyberspace: flow experience on e-shopping. In: *International Journal of Web Based Communities*, 2014, 10, 1, pp. 52.
81. NOCETTI, J. (2015): Contest and conquest: Russia and global internet governance. In: *International Affairs*, 2015, 91, 1, pp. 111–130.
82. ORMROD, D. – TURNBULL, B. (2016): The cyber conceptual framework for developing military doctrine. In: *Defence Studies*, 2016, 16, 3.
83. PARK, H. W. – KIM, C.-S. – BARNETT, G. A. (2004): Socio-Communicational Structure among Political Actors on the Web in South Korea: The Dynamics of Digital Presence in Cyberspace. In: *New Media & Society*, 2004, 6, 3, pp. 403–423.
84. PENTZOLD, C. (2009): Fixing the floating gap: The online encyclopaedia Wikipedia as a global memory place. In: *Memory Studies*, 2009, 2, 2, pp. 255–272.
85. QASIR, S. (2013): Anonymity In Cyberspace: Judicial and Legislative Regulations. In: *Fordham Law Review*, 2013, 81, 6, pp. 3651.
86. RADA EVROPY (2001): Convention on Cybercrime ETS No.185. [Online.] In: *Evropský parlament*, 2001. [Cited 7.8.2017.] Available online: <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_/7_conv_budapest_en.pdf>.
87. SANTOS, L. (2015): Cyberspace Regulation: Censurists and Traditionalists. In: *JANUS.NET, e-journal of International Relations*, 2015.
88. SHELDON, J. B. (2014): Geopolitics and Cyber Power: Why Geography Still Matters. In: *American Foreign Policy Interests*, 2014, 36, 5, pp. 286–293.
89. SIMMEL, G. (2006): *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Slon, 2006. 206 pp. ISBN 80-86429-59-8.
90. SLAUGHTER, A.-M. (2005): *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 368 pp. ISBN 978-0691123974.
91. SPIEGEL, S. L. (2000): Traditional space vs. cyberspace: The changing role of geography in current international politics. In: *Geopolitics*, 2000, 5, 3, pp. 114–125.
92. STEWART, K. (2005): Researching online populations: the use of online focus groups for social research. In: *Qualitative Research*, 2005, 5, 4, pp. 395–416.

93. STRONGMAN, L. – BARRETT, J. (2012): The Internet, the Law, and Privacy in New Zealand: Dignity with Liberty? In: *International Journal of Communication*, 2012, 6, pp 17.
94. SULER, J. R. (2000): Psychotherapy in Cyberspace: A 5-Dimensional Model of Online and Computer-Mediated Psychotherapy. In: *CyberPsychology & Behavior*, 2000, 3, 2, pp. 151–159.
95. SUTHERLAND-SMITH, W. (2005): The tangled web: Internet plagiarism and international students' academic writing. In: *Journal of Asian Pacific Communication*, 2005, 15, 1, pp. 15 – 29.
96. TALAMO, A. – LIGORIO, B. (2001): Strategic Identities in Cyberspace. In: *CyberPsychology & Behavior*, 2001, 4, 1, pp. 109–122.
97. TONN, B. – STIEFEL, D. – SCHEB, J. M. – GLENNON, C. – SHARMA, H. K. (2012): Future of the courts: Fixed, flexible, and improvisational frameworks. In: *Futures*, 2012, 44, 9, pp. 802–811.
98. TSUI, L. (2015): The coming colonization of Hong Kong cyberspace: government responses to the use of new technologies by the umbrella movement. In: *Chinese Journal of Communication*, 2015, 8, 4, pp. 1–9.
99. UNODC (2013): Comprehensive Study on Cybercrime. [Online.] In: *UNODC*, 2013. [Cited 7.8.2017.] Available online: <https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf>.
100. WANG, Y. – LAI, P. – SUI, D. (2003): Mapping the Internet using GIS: The death of distance hypothesis revisited. In: *Journal of Geographical Systems*, 2003, 5, 4, pp. 381–405.
101. WARF, B. (2013): Contemporary Digital Divides in the United States. In: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 2013, 104, 1, pp. 1–17.
102. WAŚIŃSKI, A. – TOMCZYK, Ł. (2015): Factors reducing the risk of internet addiction in young people in their home environment. In: *Children and Youth Services Review*, 2015, 57, pp. 68–74.
103. WEISS, M. (2014): New media, new activism: trends and trajectories in Malaysia, Singapore and Indonesia. In: *International Development Planning Review*, 36, 1, pp. 91–109.
104. WHITE, C. J. (2016): Banal nationalism and belonging within the echoed imagined community: The case of New Zealand anthems on YouTube. In: *Journal of Language and Politics*, 2016, 14, 5, pp. 627–644.
105. YAN, Z. (2013): The Science of Cyber Behavior: An Emerged Field of Research. In: *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning*, 2013, 3, 2, pp. 82–87.

106. YILMAZ, H. (2011): Cyberbullying in Turkish middle schools: An exploratory study. In: *School Psychology International*, 2011, 32, 6, pp. 645–654.

Reproduced with permission of copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.